

10. Tétel: A hangkapcsolódási szabályosságok típusai és a helyesírás összefüggése

I. Bevezetés

- **Alapelv:** A magyar nyelvben a szavak kiejtése és írásképe gyakran eltér. Ennek oka, hogy a folyamatos beszédben a hangok hatnak egymásra a könnyebb kiejtés érdekében.
- **Tételcél:** Bemutatni a magánhangzó- és mássalhangzótörvényeket, és hogy ezeket hogyan követi (vagy nem követi) a helyesírásunk.

II. Tárgyalás

1. Magánhangzótörvények

- **Hangrend:** A szavakban a magánhangzók szabályos illeszkedése (magas, mély, vegyes).
- **Illeszkedés:** A toldalékok hangrendje igazodik a szótőhöz (pl. *ház-ban*, *kert-ben*).
 - *Helyesírási vonatkozás:* Írásban minden jelöljük (kiejtés szerinti írásmód elve).
- **Hiátus:** Két magánhangzó találkozásakor keletkező „űr”, amit szóban gyakran egy [j] hanggal töltünk ki (pl. *fiú* -> [fijú]).
 - *Helyesírási vonatkozás:* Írásban **nem** jelöljük (kivétel néhány szó, pl. *díj*).

2. Mássalhangzótörvények és a helyesírás elvei

Itt a legfontosabb különbözetet tenni aközött, hogy a helyesírás tükrözi-e a változást (kiejtés elve) vagy figyelmen kívül hagyja (szóelemző elv).

A) Hasonulások (Asszimiláció)

Két mássalhangzó találkozásakor az egyik tulajdonságaiban idomul a másikhoz.

- **Részleges hasonulás:** Csak egy tulajdonság változik (zöngésség vagy képzés helye).
 - *Példa:* *népdal* [nébdal] (zöngésség), *színpad* [szímpad] (képzés helye).
 - *Helyesírás:* **Nem jelöljük** (Szóelemző írásmód elve).
- **Teljes hasonulás:** Az egyik hang teljesen azonossá válik a másikkal.
 - *Írásban jelölt:* A helyesírás követi a kiejtést.
 - -val/-vel, -vá/-vé ragok hasonulása (pl. *karddal*, *mézzé*).
 - s, sz, z, dz végű igék + j (pl. *mossa*, *nézzük*).
 - *Írásban jelöletlen:* A helyesírás a szótövet őrzi.
 - Gy, ty, ny + j találkozása (pl. *anyja* [annya], *bátyja* [báttya]). Ez a szóelemző írásmód.

B) Összeolvadás

Két szomszédos mássalhangzó helyett egy harmadik, új hangot ejtünk.

- *Példák:* $t+sz = [c]$ (*játszik*), $d+sz = [c]$ (*adsz*), $n+j = [ny]$ (*kenjük*).
- *Helyesírás:* **Nem jelöljük**, megőrizzük az eredeti hangokat (Szóelemző írásmód elve).

C) Rövidülés

A hosszú mássalhangzót egy másik mássalhangzó mellett röviden ejtjük.

- *Példa:* *otthon* [othon], *jobbra* [jobra].
- *Helyesírás:* **Nem jelöljük** (Szóelemző írásmód elve).

D) Kiesés

Három mássalhangzó találkozásakor a középsőt kiejtésben nem mondjuk.

- *Példa:* *monpta* [monta], *mindnyájan* [minnyájan].
- *Helyesírás:* **Nem jelöljük** (Szóelemző írásmód elve).

III. Befejezés / Összegzés

A magyar helyesírás négy alapelve közül a hangtörvényeknél kettő dominál:

1. **Szóelemző írásmód:** Ez a leggyakoribb (részleges hasonulás, összeolvadás, rövidülés, kiesés, írásban jelöletlen teljes hasonulás). Célja, hogy a szótő és a toldalék felismerhető maradjon.
2. **Kiejtés szerinti írásmód:** Ritkább, főleg a ragok (val/vel) teljes hasonulásánál és az illeszkedésnél alkalmazzuk.

Tesztkérdések (10. Tétel)

1. Melyik hangtörvény érvényesül a "színpad" szóban?
2. Melyik helyesírási alapelv érvényesül a "bátyja" szó írásakor?
3. Nevezd meg a hangtörvényt: **kard + val -> karddal**.
4. Igaz vagy hamis? A **kiesést** írásban sosem jelöljük.
5. Hogyan ejtjük a "**monpta**" szót, és mi a jelenség neve?

Megoldókulcs:

1. Képzés helye szerinti részleges hasonulás ($n \rightarrow m$).
2. Szóelemző írásmód (bár a *kiejtés [báttya]* - összeolvadás/írásban jelöletlen teljes hasonulás).
3. Írásban jelölt teljes hasonulás.
4. Igaz.
5. [monta] - Kiesés.

15. Tétel: Az intertextualitás

I. Bevezetés

- **Fogalom:** Az intertextualitás (szövegköziség) azt jelenti, hogy az irodalmi művek nem elszigeteltek, hanem párbeszédet folytatnak egymással. Egy szövegbe beépül egy másik szöveg (idézet, utalás formájában).
- **Jelentősége:** Többletjelentést ad, rétegzetté teszi a művet, és megteremti a kulturális folytonosságot.

II. Tárgyalás

1. Az intertextualitás típusai (Szintek)

- **Szó szerinti idézet (Citátum):** Egy másik mű pontos átemelése (gyakran jelölve).
- **Rájátszás (Allúzió):** Nem szó szerinti idézet, csak utalás egy másik műre, szerzőre vagy stílusra. Az író felidézi az elődöt anélkül, hogy megnevezné. Ez gyakran késleltetésként vagy célzásnak jelenik meg.
- **Imitáció (Utánzás):** Egy szerző stílusának, műfajának tudatos utánzása.
- **Paródia:** Egy mű vagy stílus komikus, torzító utánzása (pl. Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*).
- **Travesztia:** A tartalom marad, de a forma/stílus megváltozik (pl. komoly témáról gúnyosan).

2. Kiemelt példák a magyar irodalomból (A felelet gerince)

A feleletben 2-3 konkrét példát kell elemezni.

- **Halotti beszéd és könyörgés (HB) feldolgozásai:**
 - *Eredeti:* Az első összefüggő magyar nyelvemlék.
 - *Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd:* A cím azonos, de a tartalom profán. Nem az emberiség bűnbeeséséről szól, hanem az egyén (a halott) megismételhetetlenségről („Ilyen az ember...”).
 - *Márai Sándor: Halotti beszéd:* A nyelvemlék vendégszövegként épül be („Látjátok feleim...”), de a téma a emigráció, a nyelvvesztés tragédiája.
- **Himnusz-parafázisok:**
 - Kölcsey művére sokan utalnak (pl. Vörösmarty: *Szózat* – párbeszéd a sorsról).
- **József Attila és a Biblia/egyházi szövegek:**
 - *Tiszta szívvel:* A „Miatyánk” szerkezetének kifordítása/tagadása.

3. Az intertextualitás funkciói

- **Tekintélyteremtés:** Régi nagyokra való hivatkozás.
- **Játék:** Az olvasó bevonása (felismeri-e az utalást?).
- **Értelmezés:** A régi szöveg új kontextusba helyezése megváltoztatja annak jelentését.

III. Befejezés

Az intertextualitás a posztmodern irodalom egyik legfontosabb eszköze (pl. Esterházy Péter), de már az ókor óta jelen van. Azt bizonyítja, hogy az irodalom egy folyamatos, élő szövet.

Tesztkérdések (15. Tétel)

1. Mit jelent az **allúzió**?
2. Mondj egy példát a **Halotti beszéd** modern irodalmi feldolgozására!
3. Melyik Karinthy-mű a legismertebb példa a paródiára (stílusutánzásra)?
4. Igaz vagy hamis? Az intertextualitás csak szó szerinti idézet lehet.
5. Mi a különbség a plágium és az intertextualitás között?

Megoldókulcs:

1. *Rájátszás, utalás egy másik műre anélkül, hogy konkrétan megneveznénk.*
2. *Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd VAGY Márai Sándor: Halotti beszéd.*
3. *Így írtok ti.*
4. *Hamis (lehet utalás, szerkezeti átvétel, paródia is).*
5. *A plágium lopás (sajátként tünteti fel), az intertextualitás művészeti eszköz, amely a felismerésre épít.*

19. Tétel: A szépirodalmi stílus

I. Bevezetés

- **Definíció:** A szépirodalmi stílus a legműveltebb, legigényesebb nyelvi forma.
- **Célja:** Nemcsak a tartalom közlése, hanem az **esztétikai hatás** kiváltása, gyönyörködtetés.
- **Jellemzője:** Sűrített, képszerű, és minden nyelvi szinten (hangtan, szótan, mondattan) tudatosan formált.

II. Tárgyalás

1. Hangtani szint (A zeneiség)

- **Magánhangzók:** A tiszta, zenei hatást keltik.
- **Mássalhangzók:**
 - **Zöngések:** Kellemesebb, lágyabb hatás.
 - **Zöngétlénék:** Keményebb, kopogósabb, olykor kellemetlen hatás.
- **Hangszimbolika:**
 - **Magas hangrend:** Vidámság, gyorsaság, világosság.
 - **Mély hangrend:** Komorság, lassúság, sötétség.
- **Rím és Ritmus:** A szöveg zeneiségét adja. Rímfajták: bokorrím, keresztrím, ölelkező rím, alliteráció (betűrím: "Szekszárdon születtem...").

2. Szótani szint (Szókincs)

Az író válogat a szavak hangulata, stílusértéke alapján.

- **Festői erejű szavak:**
 - **Pozitív:** fennkölt, ünnepélyes (pl. hon, kebel).
 - **Negatív:** durva, gúnyos, vulgáris.
- **Időbeli/Térbeli színezés (Couleur locale):**
 - **Archaizmus:** Régies szóhasználat (pl. *látá, pohárnoch*).
 - **Neologizmus:** Nyelvújítás, új szóalkotás (pl. *romkocsma, tali*).
 - **Hapax legomenon:** Egyszeri, egyedi szóalkotás (pl. Petőfi: *lángsugarú*).

3. Szóképek (Trópusok) – Névátvitel

Két fogalom összekapcsolása valamelyen viszony alapján.

- **Metafora:** Azonosítás hasonlóság alapján (pl. *kökényszem* – külső, szék *karja* – funkció).
- **Szinesztézia:** Érzékerületek keverése (pl. *fehér csend, lila dal*).
- **Megszemélyesítés:** Élettelen dolgok élő tulajdonsággal felruházása.
- **Metonímia:** Érintkezésen alapuló névátvitel (térbeli, időbeli, anyagbeli). Pl. „*Tudja az egész város*” (a lakók).
- **Szinekdoché:** Rész-egész viszony (pl. „*Lélek nem volt ott*”).
- **Szimbólum (Jelkép):** Egy konkrét kép, ami egy elvont, mélyebben tartalmat sejtet (nem csak helyettesít, hangulatot is idéz).

- **Allegória:** Egy elvont fogalom részletes, képszerű kidolgozása, gyakran egy egész művön végigvonul.

4. Alakzatok (Retorikai eszközök)

A mondatok szerkezetének megváltoztatása a hatás érdekében.

- **Ismétlés:**
 - *Anafora*: Sor eleji ismétlés.
 - *Figura etymologica*: Tőismétlés (pl. *várva várt*).
 - *Gondolatritmus/Refrén*.
- **Felsorolás, Fokozás:** Tartalmi erősítés (pl. „Száz vasútat, ezeret!”).
- **Ellentét (Antitézis) és Paradoxon:** Egymást kizáró elemek (pl. „Te sem haltál meg, népem nagy halottja”).
- **Oximoron:** Ellentétes jelző és jelzett szó (pl. *szegény gazdagok*).
- **Kihagyás (Ellipszis):** Hiányos szerkezet, tömörít.
- **Inverzió:** Szokatlan szórend.

5. Elemzési példa: Kosztolányi Dezső - A mi házunk

- **Téma:** Egy ház leírása, ami abszurd képet fest.
- **Értelmezés:** Allegória. A ház valójában az emberi belső világ, a lélek abszurditásának kivetülése.
- **Eszközök:** Számtalan metafora, szimbólum és allegorikus építkezés.

III. Befejezés

A szépirodalmi stílus nem csupán díszítés. A forma (szóképek, alakzatok, zeneiség) és a tartalom elválaszthatatlan egységet alkot, így jön létre a művészeti üzenet, amely katarzist válthat ki az olvasóból.

Tesztkérdések (19. Tétel)

1. Mi a különbség a **metafora** és a **metonímia** között?
2. Mit jelent a **szinesztézia**? Mondj egy példát!
3. Nevezd meg az alakzatot: "várva várt".
4. Mi a **hapax legomenon**?
5. Milyen stíluseszköz dominál Kosztolányi *A mi házunk* című művében a jegyzet alapján?

Megoldókulcs:

1. *A metafora hasonlóságon, a metonímia érintkezésén (tér, idő, ok-okozat) alapul.*
2. *Érzékterületek keverése (pl. "szúrós szag", "lila dal").*
3. *Figura etymologica (szótőismétlés).*
4. *Egyszeri, egyedi szóalkotás (a költő csak egyszer használja).*
5. *Allegória (a ház a belső világ allegóriája).*